

Лаврут О.О.

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.

Події 1985–1991 рр. знайшли своє відображення й у діяльності загальноосвітньої школи, зокрема у викладанні предметів. До них належала й географія. Її вивчення починали з 5 класу, де учні звертали увагу на пропедевтику, що в майбутньому створювало підґрунтя для розширення їхнього світогляду. Це зумовлювалося суспільно-політичними змінами в колишньому СРСР і УРСР.

Ключові слова: Українська РСР, суспільно-політичні зміни, освіта, вивчення, предмет, географія, учні, план.

Постановка проблеми. У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. в усіх сферах життя Української РСР спостерігалися серйозні зміни. Не минули вони й освітню сферу, де наголошували на демократизації, багатоваріантності навчальних програм, планів, підручників, форм і методів навчання. Особливо звертали увагу на українознавчі курси, які довгий час були «табу», стояли осторонь або вивчалися дещо розмито та деформовано. Одним із таких предметів була географія. Використання матеріалу доречне в курсах вітчизняної історії зазначеного періоду, а практичне використання дасть можливість використати досвід у сучасних умовах розвитку вітчизняної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці зосередили свою увагу на питаннях вивчення географії з педагогічного погляду [4], із позиції еволюції цього питання [10, с. 56–61], не занурюючись у суспільно-політичні особливості розвитку тогочасного суспільства [11, с. 60–63; 12, с. 59–62].

Постановка завдання. Вивчення географії в загальноосвітніх школах УРСР у контексті суспільних змін у зазначений період залишилося поза увагою. Тому мета нашого дослідження полягає в надолуженні цього через виконання таких завдань:

- вивчення джерельної бази дослідження;
- характеристика програмного забезпечення дисципліни;
- з'ясування варіантів вивчення предмета в різних класах і труднощів у долученні підростаючого покоління до вивчення географії.

Джерелами для написання нашого дослідження стали «Збірник наказів Міністерства освіти Укра-

їнської РСР», часопис «Радянська школа», які дозволили вивчити нормативно-правове підґрунтя проблеми, особливості запровадження дисципліни в різних класах; інтерв'ю з безпосередніми учасниками освітнього процесу, які наблизили нас до тих часів, показавши картину навчально-методичного забезпечення посібниками та наочністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. На виконання основних напрямів реформи загальноосвітньої й професійної школи щодо підвищення якості навчання й комуністичного виховання учнівської молоді та Рішення колегії Міністерства освіти СРСР «Про перехід на нові навчальні плани й програми середньої загальноосвітньої школи» від 10 жовтня 1985 р. № 20/2 було ухвалено ввести перехідний навчальний план і нові програми з 1986/87 н. р. в масових загальноосвітніх школах з українською та російською мовами навчання [7, с. 3–5]. Згідно з Концепцією української національної школи, це мало забезпечити базовий рівень освіти з усіх навчальних предметів [5, с. 73–78].

Концепція національної школи передбачала глибоке змістовне вивчення географії своєї республіки та рідного краю. В основі пропедевтичного курсу «Рідний край» лежав красназавчий принцип освіти, який передбачав вивчення систематичних курсів географії, зокрема й географії країни, на базі місцевого матеріалу. Програма курсу забезпечувала красназавчу базу для подальшого вивчення географії в середній школі. Вона складалася з тем, що вичерпували географічний матеріал курсу «Природознавство» для 5 класу, замість якого вводився цей курс, а також красназавчий матеріал про природу й населення своєї області. Програма роз-

рахована на 35 годин (1 година щотижня). Після вивчення кожної теми було передбачене проведення практичних робіт, в основному на місцевості та в процесі проведення екскурсій. Значна увага приділялася дослідницькій діяльності учнів, зокрема роботі на географічному майданчику: спостереженню за явищами природи й елементами погоди, веденню щоденника та календаря погоди. Години між темами курсу вчитель розподіляв на власний розсуд, урахувавши потреби й інтереси учнів, можливості школи [9, с. 9–12].

Реалізація завдань географічної освіти відповідно до Концепції вимагала внесення певних корективів у структуру та зміст шкільної географії. Насамперед вони були пов'язані зі введенням у 9 класі повноцінного самостійного курсу з географії Української РСР. Так, у 1991/92 н. р. географія в загальноосвітніх школах УРСР вивчалась у 6–8 і 10 класах за минулорічними програмами. Для 9 класів із курсу «Географія України» у 1991 р. видали нову програму. У вечірніх школах курс фізичної географії вивчався за програмою 1988 р., а в 10–11 класах – за новою програмою, що була надрукована в другому номері «Збірника наказів Міністерства освіти УРСР» за 1991 р. До початку нового року школи планувалося забезпечити підручниками 6 класу «Фізична географія» (автор – Т.П. Герасимова), які вчителі могли використовувати і з актуальними підручниками «Фізична географія» (автор – М.О. Максимов) і підручниками для 10 класу з українською мовою навчання «Економічна й соціальна географія світу» (автор – В.П. Максаковський). Решта курсів географії вивчалась за чинними підручниками. У зв'язку з тим, що не повністю були забезпечені потреби шкіл у нових картографічних посібниках (атласах, стінних і контурних картах), учителю дозволялося самостійно замінювати практичні роботи відповідно до тих навчальних тем, які пропонувала програма. У новому навчальному році курс фізичної географії (6 клас) вивчався в тому самому обсязі (68 годин, або 2 години щотижнево). Зміст курсу залишався без змін. Під час організації процесу навчання в цьому класі можна було користуватись одним зі згаданих підручників на вибір. У 7 класі, як і в попередньому році, вивчалась географія материків і океанів. Кількість годин, які виділялися на вивчення дисципліни, теж становила 68 годин, а зміст курсу не змінився [6, с. 51–60].

У 8 класі вивчався комплексний курс географії СРСР (фізичної й економічної). Згідно з навчальним планом, на його вивчення виділялося 68 годин: одна – у першому й 3 години – у другому півріччі. Перша частина курсу давала уявлення про природу

СРСР без детального вивчення великих фізико-географічних регіонів. Послідовність при цьому могла бути такою: спочатку в класі учні колективно склали фізико-географічну характеристику тільки одного природного району (на основі типового плану). Далі учні могли самостійно характеризувати один з обраних районів, тобто виконували творче завдання, яке оцінювалося на підсумкових або узагальнюючих уроках. Вивчення курсу здійснювалося за чинними підручниками «Фізична географія СРСР» (автор – О.І. Соловйов) і «Економічна географія СРСР» (автор – К.Ф. Строев).

Вивчаючи питання соціального характеру в курсі економічної й соціальної географії країни, слід було враховувати вимоги чинного на той час Закону «Про освіту», де йшлося, зокрема, про деідеологізацію та деполітизацію навчання. Не рекомендували уникати й гострих питань економічного й національного характеру, міжнародних взаємовідносин у країні, об'єктивно розкривати їх причини та наслідки. «Скорочення часу на вивчення курсу в цілому викликало необхідність сконцентрувати увагу на глибокому й цілісному вивченні загальних питань розвитку економіки країни, її головних галузей, проблем економічного характеру, зокрема переходу до ринку, здійснення роздержавлення, приватизації та конверсії. Особливу увагу необхідно було приділити екологічним проблемам, які виникли в результаті господарської діяльності людини. Основне скорочення припадало на регіональну частину курсу, яка вивчалась узагальнено. У складі економічних зон, що вивчались оглядово, необхідно було сконцентрувати увагу на складанні економіко-географічних характеристик (за типовим планом) суверенних республік, які входили до Союзу».

У 9 класі вивчався курс географії України, обсяг якого також, як і попередні, становив 68 годин. Зміст курсу був розширений за рахунок введення нових тем як із фізичної, так і з економічної та соціальної географії республіки. Курс доповнений такими темами: «Декларація про державний суверенітет України», «Роль і місце УРСР серед інших країн світу», «Походження й розвиток української символіки», «Час на території республіки. Годинні пояси», «Історія геологічного розвитку території України», «Стихійні природні явища на території України», «Кліматичні пояси й області», «Головні типи ґрунтів республіки», «Склад і закономірність поширення флори й фауни, карта рослинності й тваринного світу», «Природні комплекси Чорного й Азовського морів», «Раціональне природокористування й охорона природи республіки», «Демографічна ситуа-

ція, історія формування української нації, проблеми національної культури й мови», «Національний прибуток України», «Зовнішні економічні зв'язки республіки», «Українська діаспора».

У курсі посилено екологічну спрямованість галузевої частини предмета, що було пов'язано з безвідповідальним і споживацьким ставленням людини до природи, Чорнобильською трагедією, масштаби якої замовчували. Ураховуючи те, що обсяг підручника із цього курсу перевищував вимоги програми, слід було приділити увагу відбору основного навчального матеріалу й вилученню другорядного. Тогорічні дев'ятикласники в попередньому навчальному році вже вивчали фізичну географію України, тому в першій чверті 1991/92 н. р. вони мали ознайомитися протягом 17 годин із економічною й соціальною географією СРСР, матеріал якої «випав» у цьому році з програми. За підсумками вивчення зазначеного матеріалу учні отримували оцінки. Економічна й соціальна географія України, таким чином, вивчалась із другої чверті (обсяг – 51 година). У зв'язку зі збільшенням кількості годин на вивчення економічної й соціальної географії республіки з'явилася можливість більш глибоко вивчати основні галузі народного господарства України. Оскільки в чинному підручнику навчальний матеріал із деяких тем був відсутній, учитель міг використовувати підручник Ф.Д. Заставного «Географія України». У 10 класі вивчали економічну географію світу з таким самим навантаженням, що й у попередньому році.

Автор підручника В.П. Максаковський пропонував використати цей час на нетрадиційні форми навчання. Так, можна було провести конференцію на тему «Раціональне природокористування» (за підручником). У темі «Географія світових природних ресурсів» виконати практичну роботу – «Оцінка ресурсозабезпеченості на прикладах окремих країн і регіонів» або провести дискусію «Глобальні проблеми людства та шляхи їх вирішення». Проводячи нестандартні уроки, автор радив використовувати кросворди, загадки, інсценування, пісні, конкурси, плакати, малюнки, усні журнали, уроки-телемости. Метою при цьому стало формування в учнів умінь здійснювати загальну й порівняльну оцінку забезпеченості світу й окремих його регіонів різними видами мінеральних ресурсів на основі розрахунків за відомостями підручника (на вибір) тощо [6, с. 51–60].

Щодо матеріального забезпечення навчальними посібниками та наочністю, то це питання не було вирішене. Як зазначають безпосередні учасники освітнього процесу того періоду – учителі шкіл

Донеччини – не вистачало або й зовсім були відсутні книги. «У нашій школі вивчали географію СРСР через відсутність підручників. Зокрема, учні 6–7 класу на початку 1990-х рр. вивчали географічні умови й економічне районування колишнього Радянського Союзу, особливості розвитку промисловості, сільського господарства й роль колишньої УРСР у його складі» [3]. Отже, це був період, коли УРСР уже прийняла Акт проголошення незалежності України, проте внаслідок певних причин географію власне України не вивчали в тому контексті, у якому мали. «Щодо географії материків і океанів, то тут справа була кращою – вона фактично не змінилася, за винятком ідеології, яку поступово вилучали» [3].

«Наочність... Користувалися старими картами –десь за 1960–70-ті роки. Учитель вившував велику карту, і по ній учні вчили матеріал. Як і зараз, діти мали орієнтуватися по ній: показувати різні географічні об'єкти (назви населених пунктів, райони, регіони; річки, озера, моря, океани; гори, височини, низовини й інше). Учні вчили й життя живих організмів у різних сферах існування. Кольорових книг було мало через економічні негаразди. Особливо запам'ятався атлас «Мир и человек», де двоє дітлахів (хлопчик і дівчинка) подорожували різними континентами, знайомили читачів із особливостями природи: космосом і сонячною системою, географічними умовами (рельєфом), орієнтуванням на місцевості, відкриттями різних континентів, корисними копалинами, тваринним і рослинним світом, політичною картою планети» [2].

У кінці учні складали іспити з курсу географії, що встановлювалося нормативно-правовими та науково-методичними документами майже кожного року. Так, згідно зі Статутом середньої школи, Інструкцією про екзамени, переведення та випуск учнів загальноосвітніх шкіл Міністерство освіти Української РСР установило певний порядок закінчення 1985/86 н. р. і проведення іспитів у денних, вечірніх і заочних загальноосвітніх школах УРСР. Перевідні й випускні іспити в 5–10 класах неповних і середніх загальноосвітніх шкіл складались у певні терміни. Так, географію учні мали скласти 28–31 травня 1985/86 навчального року [8, с. 3–6].

Щодо порядку переведення та випуску учнів, то він був таким. Учні 1–7 і 9 (10) класів (назва класів у дужках стосувалася вечірніх (змінних) і заочних шкіл), знання й уміння яких відповідали вимогам навчальних програм, переводились у наступні класи. Річні оцінки із загальноосвітніх предметів виставлялися за 3–5 днів до закінчення навчальних занять на основі четвертних (піврічних) оцінок і фактичного рівня і якості знань,

умінь і навичок школярів. Підсумкові оцінки з предметів, які виносилися на іспит, виставлялися відповідними іспитовими комісіями [1, с. 6–22].

Висновки. Отже, за 1985–1991 рр. відбулися суттєві зміни у вивченні географії. «Кістяк» цієї дисципліни наближався до сучасного стану. Проте підходи до її вивчення змінилися. І в навчальних планах, і в програмах звертали увагу на особливості конкретної колишньої радянської республіки та

використання краєзнавчого потенціалу, починаючи з пропедевтичного краєзнавчого курсу, який вивчали з 5 класу. Зважаючи на бурхливий період, освіта не встигала за суспільними й економічними змінами. Автори обережно підходили до висвітлення матеріалу, але «перші ластівки» стали добрими провісниками нового освітнього процесу. Перспективою нашого дослідження може бути вивчення питання викладання інших дисциплін зазначеного періоду.

Список літератури:

1. Інструкція про екзамен, переведення і випуск учнів загальноосвітніх шкіл УРСР від 20 січня 1986 р. № 14. Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1986. № 5. С. 6–22.
2. Інтерв'ю з Герасименко Олександром Васильовичем, 1955 р. н. (с. Костянтинівка Мар'їнського району Донецької області, 28 вересня 2018 р. Транскрибований аудіозапис). Особистий архів автора.
3. Інтерв'ю з Герасименко Таїсією Яківною, 1956 р. н. (с. Костянтинівка Мар'їнського району Донецької області, 26 вересня 2018 р. Транскрибований аудіозапис). Особистий архів автора.
4. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / за ред. В.Г. Кременя. Київ: Знання, 2005. 767 с.
5. Концепція української національної школи і проблеми викладання історії України. Радянська школа. Науково-педагогічний місячник, орган Міністерства освіти УРСР. 1991. № 3. С. 73–78.
6. Про викладання географії у 1991/92 навчальному році. Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1991. № 17–18. С. 51–60.
7. Про перехід на нові навчальні плани і програми середньої загальноосвітньої школи. Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1986. № 3. С. 3–5.
8. Про порядок закінчення 1985/86 н. р. і проведення екзаменів у загальноосвітніх школах УРСР. Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1986. № 5. С. 3–6.
9. Програма для середньої загальноосвітньої школи. Рідний край, 5 клас. Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1991. № 4. С. 9–12.
10. Сиротенко А.Й., Чернов Б.О., Плахута В.Я. Географія України. Рідна школа. Науково-педагогічний місячник, орган Міністерства освіти УРСР. 1992. № 11/12. С. 60–63. Продовження. Початок в №№ 2, 3, 4, 8, 12. 1991; № 5/6. 1992.
11. Сиротенко А.Й., Чернов Б.О., Плахута В.Я. Географія України. Рідна школа. 1991. № 11. С. 68–72.
12. Сиротенко А.Й., Чернов Б.О., Плахута В.Я. Географія України. Радянська школа. 1991. № 12. С. 59–62.
13. Сиротенко А.Й., Чернов Б.О., Плахута В.Я. Географія Української РСР. Радянська школа. 1991. № 9. С. 56–61.

ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ УССР ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1980 – НАЧАЛЕ 1990-Х ГГ.

События 1985–1991 гг. нашли свое отражение и в деятельности общеобразовательной школы, в частности в преподавании предметов. К ним относилась и география. Ее изучение начинали с 5 класса, где учащиеся обращали внимание на пропедевтику, что в будущем готовило почву для расширения их мировоззрения в следующих периодах. Это обусловлено общественно-политическими изменениями в бывшем СССР и УССР.

Ключевые слова: Украинская ССР, общественно-политические изменения, образование, изучение, предмет, география, ученики, план.

STUDY OF GEOGRAPHY IN THE SECONDARY SCHOOLS OF THE USSR IN THE SECOND HALF OF 1980 – THE BEGINNING OF THE 1990

The events of 1985–1991 were reflected in the activities of the secondary school, in particular in the teaching of subjects. They also concerned geography. Her study began with grade 5, where students paid attention to propedeutics, which in the future was preparing the basis for expanding their outlook in subsequent periods. This was due to socio-political changes in the former USSR and the Ukrainian SSR, in particular.

Key words: Ukrainian SSR, socio-political changes, education, study, subject, geography, students, plan.